
UDK 808.62-71(439)
801:316
808.62-48
Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno 25.6.1994.

Geza Dudaš
Sveučilište medicinskih znanosti, Pečuh, Mađarska

KAKO SE ZABORAVLJA MATERINSKI JEZIK

SAŽETAK

Na uzorku od 38 ispitanika (učenika od 5. do 8. razreda osnovnih škola u široj okolici grada Pečuha u Mađarskoj) a čiji je materinski jezik deklarativno hrvatski, pokazano je da govorno okruženje najnepovoljnije utječe na gubljenje prozodijskih elemenata govora, zatim se zaboravlja glasnički sustav govora koji je otporniji na zaboravljanje od prozodijskog sustava. Gubi se također gramatičnost govora i na kraju značenje riječi. Pri tome govorno-socijalna okolina najviše utječe na zaboravljanje prozodijskog sustava, a školovanje na materinskom jeziku najviše pridonosi čuvanju gramatičnosti govora i bogatstvu rječnika.

Ključne riječi: materinski jezik, govorno-socijalna okolina, prozodija, hrvatski jezik, sociolingvistika

1. UVOD

O učenju materinskoga govora u djece objavljeni su mnogi radovi (Vuletić 1973). Ali rijetko se može pročitati makar novinski članak o zaboravljanju materinskoga govora.

Možemo pretpostaviti da (kao i kad se proučava zaboravljanje govora kod afazija, tj. kod oštećenja govora uslijed ozljeda ili bolesti mozga) i proučavanje zaboravljanja materinskoga govora uslijed socioloških i demografskih utjecaja višejezične socijalne okoline, daje zanimljive rezultate i za patologiju i za shvaćanje obrnutog procesa, tj. za sagledavanje zakonitosti učenja govora.

Ako su višejezičnost i višegovornost vrijednosti same po sebi, jer pridonose raznovrsnosti ljudskog izražavanja, ima razloga da zaboravljanje materinskoga govora ocijenimo kao negativnu pojavu. Da bismo je uspješno sprečavali, naravno nije dovoljno o njoj negativno suditi, nego moramo i znanstveno proučavati njezine uzročno-posljedične odnose.

Radeći kao logoped na Dječjoj klinici Sveučilišta medicinskih znanosti u Pečuhu, u gradu koji je kulturno i duhovno središte Hrvata u Mađarskoj, susretao sam djecu i mladež, čiji je materinski jezik deklarativno hrvatski. Vrlo sam brzo uočio da povezanost između te deklaracije i uporabe vještine materinskoga govora nije jednoznačna, te da je razlika te vještine kod djece i mladeži vrlo različita.

2. CILJ RADA

U ovom sam radu ispitivao da li i koliko kvalitativna uporaba materinskoga govora ovisi o neposrednim socijalnim utjecajima okoline. Pritom se nekvalitetna uporaba materinskoga govora tumači kao socijalni zaborav govora, a neposrednim socijalnim utjecajima smatraju se utjecaji uže i šire obitelji i škole na govorenje.

3. HIPOTEZE

Postavljene su sljedeće hipoteze:

1. Ispitanici u čijoj se užoj i široj socijalnoj okolini više govori hrvatski, bolje vladaju hrvatskim jezikom.
2. Ispitanici koji kroz školski sustav dobivaju više sadržaja na hrvatskom jeziku bolje govore hrvatski.

4. METODE

4.1. Uzorak ispitanika

Ispitivano je 38 učenika, prigodno odabranih, koji su polazili osnovnu školu od 5. do 8. razreda, na širem području grada Pečuha u Mađarskoj. Kronološka dob ispitanika bila je od 10,6 do 14,2 godine. Svi su živjeli u dvojezičnoj sredini i svima je materinski jezik deklarativno hrvatski.

4.2. Uzorak varijabli

Primijenio sam sustav od dvije neovisne, prediktorske varijable (OK i SK) i četiri ovisne, kriterijske varijable (PRO, FON, GRA, RJE).

OK – neovisna ili prediktorska varijabla koja pokazuje utjecaj neposredne socijalne okoline na govor pojedinca. Taj se utjecaj procjenjivao ocjenom 1 ako ispitanik govori hrvatski u široj obitelji (npr. baka, djed) ali ne i s roditeljima. Varijabla je procijenjena ocjenom 2 ako ispitanik govori hrvatski s jednim roditeljem, i u široj obitelji. Varijabla ima ocjenu 3 ako ispitanik s oba roditelja govori hrvatski.

SK – neovisna je ili prediktorska varijabla kojom je procijenjen utjecaj škole na korištenje hrvatskim jezikom. Varijabla ima ocjenu 1 ako ispitanik polazi mađarsku školu u kojoj nema nastave na hrvatskom jeziku. Varijabla ima ocjenu 2 ako ispitanik pohađa nastavu hrvatskog jezika kao izborni predmet. Ocjenu 3 dobila je varijabla u slučajevima kada ispitanik polazi nastavu na hrvatskom jeziku.

PRO – ovisna ili kriterijska varijabla kojom je procijenjena korektna uporaba prozodijskih elemenata hrvatskoga govornog jezika, bez obzira na to odgovara li taj prozodijski sustav prozodijskom sustavu standardnog hrvatskog jezika ili prozodijskom sustavu mjesnog jezika.¹

FON – ovisna varijabla kojom se procjenjuje kakvoća fonematskog ili glasničkog sustava govora pojedinog ispitanika. Varijabla se procjenjuje ocjenom 1 ako je glasnički sustav govora bliži glasničkom sustavu mađarskog nego glasničkom sustavu hrvatskog jezika. Varijabla je procijenjena ocjenom 2 ako glasnički sustav ispitanika odstupa od hrvatskoga glasničkog sustava mjesnoga govora, ali ne pripada glasničkom sustavu mađarskog jezika. Varijabla ima ocjenu 3 u slučaju kada glasnički sustav govora ispitanika odgovara glasničkom sustavu hrvatskog jezika.²

- (1) Hrvati južno i istočno od Pečuha govore jekavsko-šćakavsku varijantu istočnobosanskog dijalekta. Područje istočnobosanskog jekavsko-šćakavskog dijalekta proteže se istočno od rijeke Bosne, od Sarajeva do Save, ali dijasporu tog dijalekta možemo naći i oko Hrvatske Kostajnice na Uni, u najbližoj okolici Virovitice i po selima u mađarskom dijelu Baranje, južno i istočno od Pečuha. Ostali mjesni govori oko Pečuha pripadaju uglavnom slavonskom dijalektu. Akcentuacija tih dijalekata uglavnom je starija od akcentuacije novoštokavskih govora. U većini hrvatskih govora prenosi se naglasak za jedan slog prema početku riječi. Nisu potpuno razjašnjeni uzroci naglasnih premještaja, ali je ipak očita težnja da se naglasak udalji od kraja riječi, koji su u najtipičnijoj liniji rečenice u pravilu izgovara niže i slabije od početnog dijela riječi. (Brozović. Ivić 1988. str. 72-76). Utjecajem radija i televizije ti mjesni govori pod snažnim su utjecajem standardnog hrvatskoga govornog jezika, a s druge strane na prozodijska obilježja govora snažno utječe mađarski prozodijski sustav koji je bitno drukčiji od prozodijskih obilježja tih mjesnih govora. Poznato je pravilo da se tude riječi koje ulaze u hrvatski jezik prilagodavaju njegovu naglasnom sustavu. Najviše je takvih riječi iz jezika koji imaju udarni naglasak, dakle bez obilježja tona i trajanja. Udarnom su naglasku, kakav je karakterističan za mađarski jezik, u hrvatskom jeziku po svojoj naravi najstrojniji silazni naglasci jer im je sva silina u naglašenom slogu. Da bi se prilagodile hrvatskom naglasnom sustavu, u tudim se riječima događaju naglasne promjene prema pravilima o raspodjeli naglasaka u hrvatskom govoru. Tako npr. tude riječi naglašene na prvom slogu imaju kratki ili dugosilazni naglasak na istom mjestu (skupina autora 1990. str. 43.)
- (2) Konsonanti *č* i *ć* nisu se izjednačili samo u kajkavštini i drugim dijalektima, nego i

GRA – ovisna varijabla, označava ocjenu vladanja gramatikom hrvatskog jezika u govoru. Varijabla ima ocjenu 1 ako ispitanik ne vlada ni osnovama gramatičkih pravila. Varijabla ima ocjenu 2 ako se ispitanik u svom govoru koristi jednostavnijim pravilnim rečenicama. Varijabla ima ocjenu 3 ako ispitanik nema većih teškoća u gramatičnosti govora.³

RJE – ovisna varijabla kojom se procjenjuje bogatstvo poznavanja riječi. Varijabla ima ocjenu 1 za ispodprosječno poznavanje riječi, ocjenu 2 za prosječno i ocjenu 3 za iznadprosječno poznavanje riječi.⁴

4.3. Metode obrade podataka

Dvije neovisne i četiri ovisne varijable mjerene su procjenom, što odgovara mjerenju na tzv. nominalnoj skali. Povezanost između pojedinih varijabli iskazana je na tablicama kontingencije, iz kojih su izračunati koeficijenti kontingencije između pojedinih varijabli. Statistička značajnost pojedinih koeficijenata kontingencije provjeravala se Hi kvadrat testom.

5. REZULTATI I RASPRAVA

Zbog skučenosti prostora, prikazana je samo tablica koeficijenata kontingencije i tablica vrijednosti Hi kvadrat testa.

Iz tablice 1 vidi se da je povezanost između dvije prediktorske varijable niska i nije statistički značajna. Ne postoji veća povezanost između korištenja hrvatskim jezikom u užoj i široj okolini ispitanika te pohađanja nastave na hrvatskom jeziku u školi. To se može objasniti činjenicom da školovanje na hrvatskom jeziku nije svugdje jednako dostupno, niti se ta mogućnost, gdje ona postoji, jednako iskorištava.

u dijelovima slavonskog dijalekta. Paralelno s odnosom *č – ć* ide uvijek i odnos *dž – đ*. Poticaj za jednačenje najčešće je dolazio iz neslavenskih jezika s kojima su pojedini govori imali žive veze a kod kojih niti jedan nema dva reda alveolarnih ili palatalnih afrikata. Opozicija tipa *č – ć* općenito je rijetka pojava u jezicima (Prema Brozović, Ivić 1988. str. 14). Glasnička struktura mađarskog jezika bitno je različita od glasničke strukture hrvatskog jezika. Fonematska struktura mađarskog jezika sastoji se od sustava 15 samoglasnika i 31 suglasnika. Pojedini dijalekti i mjesni govori koriste se reduciranim sustavom glasova. Tako se npr. mjesni govor oko Pečuha sastoji od sustava 14 samoglas. i 30 suglasnika (Zsolnai 1981. str. 70-76).

- (3) Gramatičnost govora procjenjivala se u razgovoru s ispitanikom. Zbog vremenske ograničenosti nije bilo moguće ispitati poznavanje većine gramatičkih pravila, pa sam se ograničio na procjenu poznavanja uporabe imenica, zamjenica, brojeva, pridjeva, uporabe sadašnjeg i prošlog vremena, i to samo perfekta.
- (4) Ispitanicima je zadano dvadeset hrvatskih riječi, od onih koje označavaju najkonkretnije pojmove pa do apstraktnih. Trebali su objasniti ili na hrvatskom ili na mađarskom jeziku značenje tih riječi. Na osnovi odgovora procijenjeno je koliko razumiju značenje zadanih riječi. Izračunali smo aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju poznavanja tih riječi. Varijabla ima vrijednost 1 ako ispitanik zaostaje u poznavanju zadanih riječi više od jedne standardne devijacije od prosjeka. Varijabla ima vrijednost 2 ako ispitanik poznaje prosječan broj riječi, i varijabla ima ocjenu 3 ako ispitanik poznaje više riječi od prosjeka za jednu standardnu devijaciju.

Tablica 1. Vrijednosti koeficijenata kontingencije između pojedinih varijabli

	OK	SK	PRO	FON	GRA	RJE
OK		.3301	.4796*	.1884	.3201	.2232
SK	.3301		.2826	.1491	.4392*	.3293
PRO	.4796	.2826		.6049*	.1687	.2091
FON	.1884	.1491	.6049*		.2001	.2001
GRA	.3201	.4392*	.1687	.2001		.2044
RJE	.2232	.3293	.2091	.2001	.2044	

Vrijednosti označene sa * značajne su na razini značajnosti od 0.05.

Tablica 2. Vrijednosti Hi kvadrat testa za pojedine koeficijente kontingencije

	OK	SK	PRO	FON	GRA	RJE
OK		4.6479	11.3505	1.3981	4.3387	1.9924
SK	4.6479		3.2973	.8646	9.0806	4.6220
PRO	11.3505	3.2973		11.9307	1.1132	1.7359
FON	1.3981	.8646	11.9307		1.5846	1.5846
GRA	4.3387	9.0806	1.1132	1.5846		1.6564
RJE	1.9924	4.6220	1.7359	1.5846	1.6564	

Kritična vrijednost Hi kvadrata za razinu statističke značajnosti od 0.05 je 9.4880.

Dalje možemo uočiti da između varijabli PRO i FON postoji statistički značajna povezanost. To bi značilo da ispitanici koji bolje vladaju prozodijskim elementima hrvatskoga govora, bolje vladaju i njegovim glasničkim sustavom. Istodobno kvalitetno korištenje i prozodijskim i fonetskim sustavom više ovisi o utjecaju socijalne okoline na ispitanike nego o utjecaju načina školovanja. Taj se odnos naročito uočava kod varijable PRO, koja je statistički značajno povezana s utjecajem okoline na ispitanikov govor. Čini se da je prozodijski sustav vrlo osjetljiv na asimilacijske socijalne utjecaje, vrednote govornog jezika: estetski se doživljaj govorne komunikacije brzo gubi pod utjecajem nepovoljne govorno jezične socijalne situacije. Fonetski, glasnički sustav govora otporniji je od prozodijskog sustava, iako je nešto podložniji utjecaju okoline od školskog sustava. Ta razlika u ovom slučaju nije se pokazala statistički značajnom. Možemo zaključiti da je fonetski sustav govora jedan od najotpornijih govornih elemenata u procesu zaboravljanja materinskoga govora. Varijable GRA i RJE više su pod utjecajem načina školovanja ispitanika nego varijable PRO i FON. Ovo vrlo očito pokazuje i danas često shvaćanje po školama da govoriti jedan jezik znači znati riječi i poznavati gramatiku. Gramatičnost govora najbolja je kod ispitanika koji polaze hrvatske škole. Kad se promatraju pojedine prediktorske varijable, govorna okolina ispitanika najviše utječe na kakvoću prozodijskog sustava, zatim na gramatičnost govora, poznavanje riječi, a najmanje ima utjecaja

na glasnički sustav govora. Čini se da se glasnički sustav ili usvaja ili ne. Ako je usvojen, jezično govorna okolina više ne utječe na njegovo poboljšanje. No, ako glasnički sustav govora nije usvojen, to bitno utječe na opće poznavanje govora. To možemo zaključiti promatrajući povezanosti varijable FON s ostalim kriterijskim varijablama. Naime, varijabla FON prosječno je najviše povezana s ostalim varijablama.

Redosljed utjecaja školskog sustava na govor ispitanika je sljedeći – škola utječe na gramatičnost govora i poznavanje riječi. Manje utječe na prozodičnost govora, a najmanje na fonematski glasnički sustav govora.

6. ZAKLJUČAK

Od dva utjecajna faktora, govorno-socijalna okolina najviše utječe na očuvanje ili zaboravljanje prozodijskog sustava govora. Taj je utjecaj nešto manji na zaboravljanje gramatičnosti govora i bogatstvo rječnika, a okolina najmanje utječe na očuvanost fonemsko-glasničke strukture govora. Čini se da za glasnički sustav govora vrijedi pravilo "sve ili ništa". Taj sustav se ili usvaja ili ne usvaja. Ako se usvaja, tada je to prilično otporan govorni elemenat, utjecaji socijalne govorne okoline teško ga mogu mijenjati i glede poboljšavanja i glede zaboravljanja. Ako se pak glasnički sustav ne uspijeva usvojiti, to bitno smanjuje ovladanost svim drugim oblicima govora.

Školski sustav kao čimbenik očuvanja ili zaboravljanja materinskoga govora najviše utječe na gramatičnost govora i bogatstvo rječnika ispitanika. Taj je utjecaj manji na prozodijski i glasnički sustav govora.

Postoji povezanost između kakvoće prozodijskog i kakvoće glasničkog sustava. Posljedica zaboravljanja jednog od tih sustava jest manjkavost drugog sustava. Na oba sustava više utječe socijalna govorna okolina nego način školovanja.

Pod utjecajem nepovoljnoga govornog okružja prvo se gubi prozodijski sustav govora, a zatim se zaboravlja glasnički sustav govora, koji je otporniji na zaboravljanje od prozodijskog sustava. Potom se zaboravljaju gramatičnost govora i na kraju značenje riječi. Gramatičnost govora i rječnik u velikoj su ovisnosti o načinu školovanja.

Općenito možemo zaključiti u sudaru s drugim govornim sustavom, u materinskom govoru prvo se gubi prozodijska i glasnička struktura, što pridonosi gubljenju estetske vrijednosti govora, a to opet demotivira uporabu materinskoga govora, pa se gubi emotivna veza s materinskim govorom. Ako se pak govor ne rabi, postupno se raspada gramatički i leksički sustav, od čega na kraju ostaju samo fragmentarne krhotine.

Uzroke zaboravljanja materinskoga govora teško možemo prevladati. Naime, vrlo malo ili nikako ne možemo utjecati na socijalne i demografske tokove. Ostaje utjecaj na očuvanje materinskoga govora preko školskog sustava. Pozitivni propisi omogućuju razvoj hrvatskih škola u Mađarskoj, a za materijalnu i moralnu potporu razvoja tih škola odgovorne su i državne i nedržavne institucije, a skroman doprinos pokušao sam dati i kroz ovaj rad.

7. REFERENCije

- Brozović, D., P. Ivić** (1988). *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Jugoslavenski leksikografski zavod "M. Krleža", Zagreb.
- Skupina autora** (1990). *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Školska knjiga, Zagreb.
- Lončarević, J.** (1993). *Hrvati u Mađarskoj i Trianonski ugovor*. Školske Novine, Zagreb.
- Vuletić, D.** (1973). *Učenje materinjeg jezika*. Defektologija, Zagreb, IX, 2, str. 22-29.
- Zsolnai, J.** (1981). *Razvoj govora u mladom školskom uzrastu*. Tankönyvtádo, Budapest. (Na mađarskom jeziku.)

Geza Dudaš
University of Medical Science, Pecs, Hungary

**LARGER SPEECH ENVIRONMENT IMPACT ON LEARNING OF
THE MOTHER TONGUE AMONG THE CROATS IN HUNGARY**

SUMMARY

It has been shown, on the sample of 38 examined pupils (from the 5th to 8th grade of elementary schools in the greater area of the town of Pecs in Hungary) who have declared their mother tongue to be Croatian, that the speech environment has been having unfavourable impact on prosodic elements of speech. The sound structure of speech elements appears to be of a more resilient nature with regards to the outside influence than is the prosodic system. The grammaticality of speech is being reduced and finally the meaning of words is touched. The speech social surrounding seems to be having the greatest impact on the changing of prosodic structure while education performed in mother tongue mostly adds to the preservation of grammaticality of speech and rich word knowledge.

Key words: *mother tongue, speech and social environment, prosody, Croatian language, sociolinguistics*
